

گفتگو با آیت‌الله شیخ جعفر سبحانی

گفتگو با آیت‌الله جعفر سبحانی

بسم الله الرحمن الرحيم

□ برخی به مسأله تحریف قرآن کریم دامن می‌زنند. دیدگاه عالمان بزرگ شیعه و سنی در این مورد چیست؟

■ مسأله تحریف قرآن مسأله جدیدی نیست که الآن مطرح کرده باشند. این در هر زمانی برای تفرقه و جدا کردن فرقه‌ای از فرقه دیگر عنوان می‌شود. و عجیب این است که علمای هر دو فرقه و بزرگان نشان می‌گویند که تحریف باطل است. هنگامی که نظر علمای شیعه را مطالعه می‌کنیم، می‌بینیم که از سال 260، فضل بن شاذان (که در آن سال در گذشته) کتابی دارد به نام «الایضاح» که چاپ هم شده و یکی از قدیمیترین کتابهای شیعه است. در همان جا، تحریف قرآن را به عنوان يك عالم شیعی نفی می‌کند. بعد می‌رسیم به دیگر اندیشمندان خودمان مانند مرحوم شیخ صدوق قدس سره (متوفای 38)، او هم تحریف قرآن را نفی می‌کند و می‌گوید: مذهب امامیه بر این است که قرآن دست نخورده است. بعد می‌رسیم به استاد شیعه مرحوم شیخ مفید (متوفای 413) در کتاب «المسائل السرویه» صریحاً تحریف قرآن را رد می‌کند و می‌گوید: روایاتی که در

این قسمت آمده، روایات آحادی است که ارزش علمی ندارد. سیّد مرتضی تلمیذ ایشان (متوفای 436) در بحثی که در باره تحریف قرآن کرده، بشدّت تحریف را نفی می کند و می فرماید: قرآن بصورت متواتر به ما رسیده است. تلمیذ دیگر مرحوم شیخ مفید (قده)، شیخ طوسی است (متوفای 460) ایشان هم در کتاب «تبیان» مفصلاً تحریف قرآن را مطرح کرده و جدّاً نفی می کند. در قرن ششم علمایی مانند شیخ طبرسی (متوفای 548) در اوایل «مجمع البیان» بحث مفصلی درباره نفی تحریف دارد. او می فرماید: این روایات آحادند و بی ارزش و قسمتی از این روایات مربوط به اختلاف قراءه است. یعنی اگر کسی قائل باشد که قرآن قراءات مختلفی دارد، این مربوط به آنهاست بعد همین طور اگر تاریخ علما را مطالعه کنیم، می بینیم از علامه حلّی تا زمان ما همه تحریف قرآن را کاملاً نفی می کنند. مرحوم آیت الله العظمی خوئی (قدس سره) بحثی دارد به نام «صیانة القرآن» در کتاب «البیان» که خیلی بحث شیوا و شیرینی است. مرحوم امام راحل قدس در درس خود که بنده نوشته ام در «تهذیب»، بحثی در باره تحریف دارند و بشدّت آن را نفی می کنند و عجیب این است که يك برهان عقلی در این مورد هم داشت و می فرمود: قدرتهای عظیمی لازم است تا کسی بتواند قرآن را تحریف کند، نه قدرت امویها اینقدر بود که بتواند قرآن را تحریف کند و نه قدرت عباسیها. چون حفاظ قرآن بقدری در جهان گسترده و زیاد بودند که ممکن نبود همه اینها را جمع کنند و قرآن را، آن هم با نسخه های فراوان از ذهن همه اشان در بیاورند.

□ لطفاً به دیدگاه علمای اهل تسنّن اشاره ای بفرمایید.

■ البّته علمای اهل سنّت هم آنان که عالم به معنای واقعی هستند، نافی تحریفند، آنها هم مانند شیعه تحریف را نفی می کنند و استدلالهای قرآنی و غیر قرآنی

—(531)—

دارند ولی در عین حال روایات تحریف در کتابهای آنها هم هست. البّته روایت دلیل بر واقعیت نیست. خبر واحد در عقاید، حجّت نیست. قُرطبی در اوّل تفسیرش دارد که مثلاً سورة احزاب از نظر روایات دویست آیه بوده و الآن کمتر است. این خبر واحدی است که آنها نقل می کنند. همین طور که این گونه روایات در کتابهای ما هست، در کتابهای آنها هم هست. ولی بزرگان همه این روایات را نفی می کنند و قسمتی را هم توجیه می کنند که اینها مربوط به اختلاف قراءات است. ولی بد نیست عرض کنم که ریشه نوع روایاتی که شیعه در باره تحریف نقل کرده، به سه نفر می رسد که هر سه آدمهای ضعیفی هستند. یکی به کتاب «قراءات» احمد بن محمد سیّاری (متوفای 286) که همه رجالیها می گویند او فاسد المذهب بوده و روایات این آدم خالی از محتواست؛ زندگی او در عصر غیبت صغری بوده است. علمای رجالی می گویند این

آدم ضعیف است و بی ارزش؛ بخش دیگر از این روایات می‌رسد به کتاب علی بن احمد کوفی (متوفای 352) که همه رجالها می‌گویند این آدم کذاب، مفسد و بی ارزش است. بخشی از روایات تحریف هم می‌رسد به تفسیر علی بن ابراهیم قمی. علی بن ابراهیم قمی ثقه و فوق ثقه است. اما این کتاب تفسیر از علی بن ابراهیم نیست. بخشی از کتاب از علی بن ابراهیم است و بخشی دیگر از جارودی است و ابی الجارود یک آدم نا شناخته است. تفسیر این دو نفر به هم مخلوط شده است. این شده که ابی الجارود مجهول الهویه را به حساب شیعه نهاده اند. بنابر این همه روایات می‌رسد به این سه نفر که هر سه آدمهای مجهول و ضعیف و گاهی متهم به کذب هستند.

□ آیا کسی از علمای مذاهب اسلامی هست که قرآن موجود را که در دسترس هست محرّف بدانند؟

■ عالم سرشناسی که ما بتوانیم نام ببریم، در شیعه نیست و در میان علمای اهل

—(532)—

سنت هم سراغ ندارم، جز این که اخیراً چند سال قبل در الأزهر يك عالم ازهری کتابی نوشت بنام «فرقان» که اتفاقاً او طرفدار تحریف بود. شیخ ازهر این کتاب را مصادره کرد و اجازه نشر آن را نداد، چون با قوانین و مقیاسهای علمای اسلامی تطبیق نمی‌کرد. در حقیقت کتاب فرقانی که ایشان نوشته و کتاب فصل الخطابی که مرحوم نوری نوشته، کتابهای بی ارزشی هستند. روایات اهل سنت هم می‌رسد به روایاتی که مقطوع است و به خود پیغمبر صلی الله علیه و آله نمی‌رسد.

□ هر چند درباره روایات تحریف اشاره ای فرمودید، اما برای توضیح بیشتر بفرمایید با روایات مربوط به تحریف قرآن که از شیعه و اهل سنت نقل شده، چگونه باید برخورد کنیم؟

■ البته اطلاع دارید خبر اگر متواتر شد، مفید علم است. یا اگر خبری باشد محفوف به قرینه، مفید علم است. اما خبر واحد در احکام حجّ است ولی در اصول و عقاید، بی ارزش. چون در عقاید نظر عمل نیست، در عقاید باید به مسأله معتقد شویم، و اعتقاد هم به زور حاصل نمی‌شود، تا مبادی یقین در انسان حاصل نشود، یقین پیدا نمی‌شود و هرگز از راه خبر واحد یقین پیدا نمی‌کنیم و اما چگونه برخورد کنیم؟ برخورد ما همان است که امام صادق علیه السلام فرموده: «روایاتی که مخالف قرآن است، به قدری بی ارزش است که باید اینها را به دیوار زد». ما خالف کتاب الله فهو زخرف. اینها مخالف کتاب خدا هستند کتاب خدا از نظر خود قرآن مصون از تحریف است { لَا يَأْتِيهِ الْبَطَلُ مِنْ بَيْنِ

يَدَّيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلُ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ} در قرآن بطلان راه ندارد، آیا تحریف جزو بطلان نیست؟ بطلان جز تحریف چیز دیگری هست؟ آیا می شود گفت تحریف حق است؟ مسلماً تحریف باطل است. قرآن می فرماید که بطلان در من راه ندارد. {إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَنَافِعُونَ} ما قرآن را حفظ خواهیم کرد. چیزی که بر خلاف نص قرآن باشد،

—(533)—

بی ارزش است و اصولاً نباید به اینها اعتنا کرد، چون از نظر تاریخ حدیث، این روایات را جعل کرده اند. علاوه بر این پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله خودش قرآن را جمع کرد و در اختیار مردم نهاد. یکی از اشتباهات این است که عده ای خیال می کنند پیامبر قرآن را جمع نکرده از دنیا رفت. روایات فراوانی دلالت دارد که پیامبر صلی الله علیه و آله قرآن را جمع کرد و در اختیار مردم نهاد و رفت. یکی از ادله اش فاتحه الكتاب است فاتحه الكتاب، یعنی کتابی است که این سوره حمد فاتحه اوست. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به خیلی چیزها علاقمند بود و فکر نمی کنم علاقه اش به دین کمتر از علاقه اش به دیگر چیزها باشد، قطعاً علاقه اش به دین بالاترین علاقه ها بود. آیا می شود قرآن را که کیان اسلام و کیان مسلمین و بقای دین در گرو آن است، جمع نکرده و متفرق در میان اصحابش بگذارد و برود؟ این امکان پذیر نیست. پیغمبری که همه چیز را در راه دین فدا می داد، حتی خودش و فرزندانش و دامادش و اهلبیتش را، مسلماً نسبت به این قرآن فکر می کند. خوشبختانه طبق روایاتی که در کتاب «البیان» مرحوم آیت الله خوئی (قدس سره) نقل شده و از نظر تاریخی بحث کرده، جز یک راه نمی ماند که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله خود قرآن را جمع کرده و در اختیار امت نهاد و رفت.

□ بعضی از مستشرقین غربی و متعصبین بعضی از مذاهب سعی دارند به دیگر مذاهب نسبت دهند که قرآن تحریف شده، اینها چه هدفی را دنبال می کنند؟

■ البته توجه دارید که يك مستشرق نود درصد با دید دیگری به اسلام نگاه می کند. اینها اهداف از پیش تعیین شده ای دارند و با آن اهداف خاص وارد مطالعه می شوند. آنها با ذهن صاف وارد نمی شوند. چون جهان یهود و نصاری همیشه عقده ای داشته که کتابهای آنها تحریف شده است، اصلاً کتابی از آنها باقی نمانده. اگر کسی انا جیل چهار گانه را مطالعه کند، می فهمد که این کتب، بعد از حضرت مسیح

نوشته

شده. اصلاً در آنها سرگذشت مسیح هست، از قبیل این که مسیح را دار زدند، خاک کردند و بعد از سه روز از قبر زنده شد و به سوی آسمانها رفت. پیداست که این کتاب، کتاب حضرت مسیح نیست و اینها داراي چنین عقده هاي هستند. براي این که خود را راحت کنند، به مسلمانها مي گویند: شما هم به سرنوشت ما مبتلا هستید، لذا به این بحثها دامن مي زنند. آنها سعی مي کنند این روایات آحاد را از این جا و آن جا جمع کنند، بدون این که ریشه اي داشته باشد. البته غالباً آنها اهل تحقیقند و در مسائلي دقّت مي کنند. ولي به این جاکه مي رسد، نمی خواهند ریشه این روایات را پیدا کنند. آنها هم در شیعه هم در سنی روایاتی را سراغ دارند که به افراد ضعیف، غالی، کذاب یا مجهول الهویه مي رسد. براي این که خود را از آن اشکالي که به مذهبشان وارد است برهانند، مي گویند که دین شما هم مبتلا به سرنوشت دین ماشده است.

□ همان طور که فرمودید، محققان شیعه و سنیّت معتقدند قرآن تحریف نشده، چه کنیم که برخی از نا آگاهان و متعصّبان فرق اسلامي نتوانند این مسأله را وسیله تفرقه قرار دهند؟

■ البته این بستگی دارد به ما که در این مورد رساله هاي فراواني بنویسیم، سخنرانیهاي زیادی بکنیم و واقعاً این فتاوا را بنویسیم و نشان بدهیم مثلاً که از زمان فضل بن شاذان که يك مرد الهي و بزرگ است، از سال 260 تا حال سال 1416 است، در هر قرني علمای اسلام و علمای شیعه مسأله تحریف را مطالعه کرده و با تحریف برخورد منفي داشته اند، اینها را منتشر کنیم. ضمناً ریشه ادله کسانی که قائل به تحریفند را پیدا کنیم و نشان بدهیم. مسلماً همین طوري که تبلیغ منفي مؤثر است، تبلیغ مثبت هم مؤثر خواهد بود.

□ به نظر شما قرآني که حضرت علي عليه السلام نوشته اند، چه فرقي با نسخه هاي دیگر قرآن دارد؟

■ اگر این روایت صحیح است که حضرت علي در خانه نشست تا قرآن را جمع کند، جمع علي عليه السلام بصورت نزولي بوده. یعنی آیات و سوره ها را جمع کرد، بصورت نزولي. جمعی که الان هست جمع نزولي

نیست. مثلاً اوّلین سوره ای که بر پیغمبر اکرم صلیّ الله علیه وآله نازل شده، سوره افرأ باسم ربك الذي خلق است، در حالی که این سوره فعلاً در اوّل قرآن قرار نگرفته. امیر مؤمنان علیه السلام قرآن را بصورت نزولی جمع کرد، یعنی اولین سوره ای را که نازل شده بهمان ترتیب آورد. دوّمین سوره ای که بعداً نازل شده، در مرتبه دوّم، و اتفاقاً از نظر تعداد سور همان 114 سوره است، اختلافی که دارد در تنظیم است. خدا رحمت کند مرحوم زنجانی را. آقای شیخ ابو عبداً زنجانی کتابی دارد به نام «تاریخ القرآن» که در مصر چاپ شده و احمد امین مصری هم مقدّمه ای بر آن نوشته. این کتاب در زمان خودش صدای عجیبی کرد. ایشان ترتیب قرآن علی علیه السلام را آورده بود. پس این دو قرآن، اختلاف ترتیب دارند و إلاً از نظر تعداد سور همان 114 سوره ای است که الان هست و در آن جاهم بوده.

□ تعدادی از روایات در کتب شیعه بر این مضمون که جبرئیل بر فاطمة زهراء علیها السلام و برخی امامان اهل بیت علیهم السلام نازل می شد و مجموعه گفتاری که جبرئیل با فاطمه علیها السلام داشته بصورت صحیفه حضرت زهرا علیها السلام تدوین شده که نزد حضرت علی علیه السلام بوده است. بفرماید آیا اولاً ممکن است جبرئیل بر غیر پیامبران نازل شود؟ وثانیاً وحی بر غیر پیغمبر با وحی بر پیامبر صلیّ الله علیه وآله یکسان است؟ غیر پیامبران در این صورت به مقام نبوت نصب شده اند، یا این که این دو نوع وحی اصلاً با یکدیگر متفاوت است؟

■ در اسلام سه عنوان داریم. يك عنوان، عنوان نبوّت است، پیغمبر نبی می شود و

—(536)—

به مقام نبوت می رسد. يك مقام رسالت داریم؛ معنای آن از نظر ما این است که آنچه را از عالم وحی گرفته در خارج پیاده کند، عنوانی هم در روایات داریم — هم در روایات شیعه و هم روایات اهل سنت — به عنوان مُحَدَّثَت یعنی کسانی که فرشتگان با آنها سخن می گویند. اینها سخن فرشته را می شنوند، اما خود فرشته را نمی بینند. ما به اینها مُحَدَّثَت می گوئیم و پیغمبر صلیّ الله علیه وآله به ایشان محدَّثَت فرموده. محدَّثَت بودن ملازم با نبی بودن نیست. در قرآن کسانی داریم که جبرئیل با آنها سخن گفته ولی هرگز پیغمبر نبوده اند. یکی حضرت مریم. مریم کسی است که جزو انبیا نیست، نبیّه نیست. ولی در عین حال ملائکه با او سخن گفته اند خطهای هشتم — نهم و دهم تایپ نشده است. { وَآوَحَّيْنَاهُ إِبْرَاهِيمَ أَنَّمْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَغَوَّاهُ فَأَلْقَيْنَاهُ فِي الْعَدَمِ وَوَلَا تَخَافُ فِيهِ وَوَلَا تَحْزَنْ فِيهِ إِنَّنَا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ }، الهام به او شد، صدا را شنید، ملك را ندید، ولی در عین حال پیغمبر نبوده. مصاحب موسی علیه السلام که در

اصطلاح، ما به او خضر می‌گوییم، این فردی بود که از عالم بالا مسائلی به او القا می‌شد، سرنوشت کشتی را گفت، سرنوشت آن جوانی را که کشت گفت، سرنوشت آن دیواری را که بناکرد گفت، در عین حالی که جزو انبیا نبوده است. آصف برخیا که در حقیقت او هم مقامات عظیمی داشت، طرف خطاب ملائکه بود، اما نبی نبوده، اشتباه این است که خیال می‌کنند هر کسی که طرف الهام واقع شد و از عالم بالا برای او مسأله‌ای القا شد، حتماً باید پیامبر باشد. نه، پیامبر کسی است که وحی تشریعی بر او نازل شود. وحی تشریعی، آن وحی است که برای اصلاح جامعه ندارند، محدّثند ولی نبی نیستند. حضرت زهراء علیه السلام محدّثه بوده، یعنی بعد از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله ملک با او سخن می‌گفت. سخن ملک را می‌شنید و امیر

مؤمنان هم ضبط می‌کرد. حدیث بود، ملاهم و اخبار غیبی بود. همان طور که با مادر موسی سخن گفته شد، با حضرت زهرا علیها السلام هم سخن گفتند. آیا با مادر موسی که سخن گفتند، او پیغمبر شد؟ پیغمبر نمی‌شود. در صحیح بخاری بابی دارد که پیغمبر اکرم صلی الله علیه وآله فرمود: در میان امت من مانند امتهای پیشینیان کسانی هستند که «یکلمون» فرشتگان با اینها سخن می‌گویند و «هم محدّثون» و اینها محدّث‌اند، «ولیسوا بأنبیاء»، پیغمبر نیستند روایاتی هست در صحیح بخاری و در صحیح مسلم در صحیح بخاری در فضائل صحابه است و در صحیح مسلم در فضائل عمر بن خطاب به این معنا که به عنوان محدّث بودند و پیغمبر اکرم صلی الله علیه وآله می‌فرماید در امت من هستند، کما این که در امتهای پیشین هم بوده اند. بنابراین حضرت زهراء علیها السلام محدّثه بوده. یعنی سخن فرشته را می‌شنید، چندین روز به عنوان تسلّی به خانه او می‌آمدند، آن حضرت سخن را می‌شنید و املاء می‌کرد و امیر مؤمنان هم می‌نوشت و نام این کتاب صحیفه بوده. صحیفه یعنی کاغذ، یعنی کتاب. صحیفه سجادیه یعنی کتابی که از حضرت سجاد علیه السلام است. ما از صحیفه به عنوان قرآن تلقی نمی‌کنیم. کسانی که اهل معرفتند و اهل کمال، می‌دانند که با رفتن پیغمبر اکرم صلی الله علیه وآله، باب نبوّت و رسالت بسته شده و تشریعی دیگر نخواهد آمد، مردی که به عنوان مصلح از جانب خدا برانگیخته شود، دیگر نخواهد آمد، خاتم النبیین، مهتری است که باب نبوّت را بست. امّا در عین حال فتوحات باطنی، الهامها و القاهاست. انسان می‌تواند در سایه پاکي نفس، از عالم بالا مسائلي را بشنود و به او الهام بشود. این باب به روی بشر بسته نشده است. نوم صحیح هم یکی از درهای الهام است. من از این آقایان خواهم می‌کنم، کسانی که این مسائل را مطرح می‌کنند، مسأله محدّث در اسلام را مطالعه کنند. غالباً مفسران، مسأله محدّث را در تفسیر آیه { وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نَزَّيْنًا } لا یُلَقِّی الشَّیْطَانُ كَذِبًا

ثُمَّ يَحْكُمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ { بحث کرده اند، خواهند دید محدّث در همه امتّها بوده،

—(538)—

در امتّ اسلام هم هست؛ چیزی که هست، اختلاف در مصداقش است، ما می‌گوییم محدّث، حضرت زهرا و امیر مؤمنان و یازده فرزندش است که به اینها از عالم بالا الهام می‌شود، آقایان می‌گویند که دیگران هم هستند، ممکن است دیگران هم محدّث باشند و ما هرگز مخصوص به دوازده نفر هم نمی‌کنیم. امروز اتفاقاً جامعه علمی معتقدند بسیاری از اختراعاتی ما در سایه الهام بوده. «ما فکر آن را نمی‌کردیم تا یکمرتبه از عالم بالا بر قلبمان القاشد».

□ به عنوان آخرین سؤال، بفرمایید کتاب «جفر و جامع» که علی علیه السلام تدوین کرده و نزد ایشان بوده، آیا تفسیر قرآن بوده یا مجموعه‌ای از سنّت و احادیث است؟

■ البته در این مورد باید بیشتر بحث کرد، مجموعاً کتاب علی علیه السلام هست. کتاب علی مربوط است به همان روایات احکام. اگر این «کتاب جفر و کتاب جامع»، همان کتاب علی علیه السلام باشد، مربوط به احکام می‌شود، اتفاقاً الآن هم در کتاب «وسائل الشیعه» مقداری از روایاتی که در کتاب علی علیه السلام بوده، نقل شده است. ولی در عین حال ملاهم بوده، جفر کتابی بوده، با خصوصیت دیگر که باید در فرصتی دیگر در باره آن سخن گفت. علاقمندان می‌توانند به کتاب «مکاتیب الرسول» جلد اول مراجعه کنند در آن جا بحث مفصّلی در باره کتابهای آقا امیر مؤمنان کرده است.

من از همه دوستان راضی و خشنودم و امیدوارم کنفرانس وحدت، واقعاً به تمام معنا کنفرانس وحدت باشد. وحدت این است که همدیگر را بشناسیم و یکی بشویم. تا همدیگر را نشناسیم، یکی نخواهیم بود. گفتن این که شیعه و سنی متحد بشوند، صرفاً بالفظ اتحاد درست نمی‌شود. (طرفین) ما با این که می‌گوییم قرآن تحریف نشده، نمی‌توانیم واحد باشیم و همدیگر را خوب بشناسیم. عقاید و آرمانهای سیاسی و اجتماعی و اعتقاد مشترک به وحدت قبله، وحدت قرآن، وحدت خدا و وحدت تشریع و

—(539)—

اسباب آن، همه شناخت مقدمه وحدت است. در درجه اول به شناسایی مفاهیم شیعه اهمیت بدهیم که بسیاری

از این سوء تفاهمها ناشی از نشناختن شیعه است. من در مجلس خبرگان بودم، در آن جا یکی از علمای اهل سنت محلی، جناب آقای «عبد العظیم» عالم زاهدان گفت: شما قائل به «بداء» هستید. معنای بداء ظهور بعد از خفاء است و این که در خدا متصور نیست. گفتیم اتفاقاً بداء را به این معنا ما قائل نیستیم. ما معتقدیم خداوند منذر علمش عوض نمی شود. معنای بداء این است که سرنوشت انسان با کارهای بد و کارهای نیک عوض می شود. همین طور که سرنوشت قوم یونس سرنوشت بدی بود ولی با اعمال صالح عوض کردند. خواست که کتابی بیاروم از قدما، که بداء را چنین معنا کند! گفتم چشم. روز بعد من کتاب مرحوم شیخ مفید را آوردم، کتاب «اوائل المقالات» به ضمیمه «کثیر الاعتقاد» که در هر دو کتاب مسأله بداء مطرح شده است. گفت این کتاب را من ببرم مطالعه کنم. ما چهار ماه در مجلس خبرگان اول بودیم. او چند روزی کتابها را برد و آورد. - حالا آن مرد در گذشته؛ در تاریخ بماند -، گفت آقای سبحانی، این بدایی که در این دو کتاب آمده و شیعه به آن معتقد است، اهل سنت هم به همین بداء معتقدند، و ما تا حال بر اثر نا آشنایی از مفهوم بداء به شما بدبین بودیم. ما خیال می کردیم بداء در پیش شما به معنای ظهور بعد از خفاء است. گفتیم این اشتباه اتفاقاً همیشه بوده. و شما اگر بتوانید دیگران را هم مانند ایشان به مفاهیم تشیع آشنا کنید، خواهیم دید که وحدت تا چه حد پیش می رود. خدا ان شاء الله! امام راحل را رحمت کند و نظام جمهوری اسلامی را حفظ کند و شما عزیزانی را که رحمت می کشید...».

والسلام